

در جستجوی میراث خراسان

● شما سال‌ها از نزدیک با مرحوم عطاردی آشنا بودید و در جریان سفرهای متعدد ایشان بوده‌اید. سفرهای استاد از چه زمانی و با چه انگیزه‌ای آغاز شد؟
به گفته استاد، زمانی که فکر تألیف کتاب «فرهنگ خراسان» برای ایشان به وجود می‌آید، تصمیم به انجام تحقیقی جامع می‌گیرند. ایشان خودش می‌گوید در این موقع متوجه شدم که باید بار سفر ببندم و از کتابخانه‌های داخل و خارج دیدن کنم و منابع و مآخذ جدید را به دست بیاورم. به همین دلیل هم از کتابخانه‌های مختلف ایران دیدن کرد و در مراکز فرهنگی قم، مشهد، اصفهان، شیراز، یزد، همدان و تبریز به مطالعه پرداخت و بارحال و محققان و دانشمندان این شهرها آشنا شد. پس از آن هم تصمیم گرفت به خارج از کشور سفر کند و نخستین سفرش نیز حرمین شریفین، مکه و مدینه بود.

استاد عطاردی
وجوب به وجب خراسان
بزرگ، یعنی قلمرو کار
پژوهشی‌اش را زیر پا
گذاشته بود و باز به همین
منظور در زمان برژنف و
سپس در دوره گورباچف
به اتحاد جماهیر شوروی
سابق سفر کرد تا خراسان
را دست کم در مقام
تحقیق و تئوریک از چنگ
اتحاد جماهیر و روس‌ها
نجات دهد

استاد در سال ۱۳۴۴ به حجاز عازم می‌شود و مدتی در کتابخانه‌های مکه و مدینه به مطالعه می‌پردازد. بعد از مراجعه از این اماکن نیز، در زمستان ۱۳۴۵ به هندوستان می‌رود و پس از آن از پاکستان و افغانستان و کتابخانه‌های این کشورها استفاده می‌کند و در سال ۱۳۴۸ نیز بار دیگر به هندوستان و پاکستان عازم می‌شود و مطالعات خود را دنبال می‌کند. در سال ۱۳۵۳ نیز ایشان بعد از انجام مناسک حج، از کشورهای یمن، مصر، سوریه و لبنان دیدن می‌کند و پس از بررسی کتابخانه‌های آنجا در سال ۱۳۵۴ عازم اروپا می‌شود، به کشورهای انگلستان، فرانسه، بلژیک، آلمان و استانبول می‌رود و از کتابخانه‌های آن‌ها استفاده می‌کند. سال ۱۳۵۹ و ۱۳۶۰ هم با سفر به هندوستان کارهای فرهنگی‌اش را دوباره دنبال می‌کند.
استاد همچنین در مرداد ۱۳۶۶ به روسیه سفر می‌کند و از کتابخانه‌های مسکو و پترزبورگ و آثار تاریخی آنجا بازدید می‌کند و با دانشمندان و محققان این کشورها آشنا می‌شود و از نسخ خطی موجود در این کشور بهره می‌برد.

● آثار استاد در چند بخش قابل تقسیم‌بندی است و مهم‌ترین آثاری که ارائه کرده‌اند، کدام‌ها هستند؟
استاد عطاردی، در هشت زمینه تحقیق، تألیف و ترجمه ارائه داده‌اند. تاریخ تمدن خراسان بزرگ از جمله کارهای ایشان است، اما مهم‌تر از آن، مستندات ائمه است که در این مجموعه، همه گفتار، مکاتبات و پاسخ‌هایی را که ائمه (ع) به سؤالات داده‌اند و هر چه که مربوط به امامان است، درج شده است. استاد تمام این مستندات را از لایه لایه کتب و نسخ خطی در کتابخانه‌های داخلی مانند کتابخانه آستان قدس، کتابخانه ملک یا کتابخانه‌های هند، مصر، مدینه، ایتالیا، لندن، ازبکستان،

پاکستان و سوریه گردآوری کرده است.

● آنچه گفتید، نشان می‌دهد که استاد در کار پژوهش خود سبک زنده و منحصر به فردی داشته است.

بله، البته ایشان هشتاد سال سن داشت. ناگفته نماند که در بین ما حوزویان و طلاب و علمای دین این شیوه کار معمول نبوده است، به ویژه در پرداختن به تاریخ چون معمولاً ما در احکام، اخلاق و در حوزه عقاید، کلام، فلسفه و حدیث کار می‌کنیم. کتاب «تاریخ خراسان» استاد ۵۴ جلد خواهد بود و ۸ جلد آن چاپ شده است و بقیه آن منتظر کاغذ است و کار فیش برداری و تنظیم آن انجام شده است. استاد از سال ۱۳۴۳ مسافرت‌های زیادی برای تدوین این کتاب آغاز کرده بود. می‌دانید که منظور از خراسان امروز، بجنورد، سرخس و درگز، کنار مرز عشق آباد تا نهبندان، بیرجند، طبس و فردوس است، اما استاد عطاردی بر اساس تحقیقاتی که از متون کهن انجام داده بود، شواهد فراوانی برای این موضوع ارائه کرد و معتقد بود که از دهنمک گرمسار تا دره فرغانه، رود جیحون و سیحون، سمرقند، بخارا و مرو، بلخ، هرات، قندهار، تاجیکستان، ازبکستان، ترکمنستان و همه این مناطق خراسان بزرگ بوده است و آن‌ها را با فرایند و شیوه زیبا و سنجیده بررسی کرده بود. همان گونه که شما گفتید، روش ایشان هم متن‌گرایی در تاریخ نبود. ایشان ابتدا هر آنچه را در کتب بوده است، فیش برداری کرده بود و سپس خود به میدان رفته و از نزدیک درباره آن تحقیق کرده بود.

استاد عطاردی وجوب به وجب خراسان بزرگ، یعنی قلمرو کار پژوهشی‌اش را زیر پا گذاشته بود و باز به همین منظور در زمان برژنف و سپس در دوره گورباچف به اتحاد جماهیر شوروی سابق سفر کرد تا خراسان را دست کم در مقام تحقیق و تئوریک از چنگ اتحاد جماهیر و روس‌ها نجات دهد.

● آیا در باب تحقیقات تاریخی، اثری مشابه و به این اندازه کامل وجود دارد؟

البته آیت... شهید مطهری در کتاب «خدمات متقابل اسلام و ایران» مطالبی را نگاشته‌اند که این موضوع در چهل سال پیش اقدام مناسبی بود. حتی ایشان نیز در این کتاب به صورت نقل قول مستقیم گوشه‌ای از پژوهش‌های استاد عطاردی را درباره سابقه خدمات ایرانیان با این عنوان که «خدمات ایرانیان به اسلام از کی شروع شد»، درج کرده‌اند. ضمن اینکه تاریخ‌نگاران دیگری نیز در این زمینه قلم زده‌اند از جمله در کتاب‌هایی چون منتخب التواریخ و ناسخ التواریخ،

اما عطاردی این راه را نرفته است. او هزارها سند که در حال گم شدن بوده است یا دولت‌ها در صدد نابود کردن آن‌ها بوده‌اند و هزارها سنگ نوشته و هزارها کاشی کاری و اسناد تاریخی کتابخانه‌های بزرگ لنینگراد، مسکو و تاشکند را گرفته یا کتاب‌هایی را میکروفیلم کرده و یادوربینی که روی شانه داشته، از آن‌ها عکس تهیه کرده و برای مجموعه بزرگ دایرة المعارف آن‌ها استفاده کرده است. به نحوی که گمان نمی‌کنم کسی باشد که بخواد خراسان بزرگ را بشناسد و از این مجموعه عظیم بی‌نیاز باشد.

این توجه، به نحوی است که در جریان برگزاری همایش بزرگداشت این استاد بزرگ، یونسکو نیز بر خورد مثبتی داشت. ضمن اینکه نماینده‌ای از یونسکو نیز در این اجلاس سخنرانی کرد. اما آنچه برای آن‌ها مهم است، این است که در مجموعه تمدن بشری، تمدن شرق تمدنی والا و بدون هیچ گونه مبالغه است؛ تمدنی است که هشتاد و نه قرن ریشه دارد و خراسان با توجه به تعریفی که استاد داشت، تعیین این مجموعه است. به ویژه آنکه استاد، محقق با شیوه میدانی و آکادمیک و سنجیده بود و همواره در کشورهای دیگر نیز چنین فعالیت‌هایی داشت.

● آنچه از استاد وجود دارد، نشان دهنده توجه استاد به فرهنگ خطه خراسان است. از این زاویه نگاه علامه به موضوع خراسان چگونه بوده است؟

اتفاقاً نام یکی از کتاب‌های استاد، «فرهنگ خراسان» است. ضمن اینکه ایشان بنیادی را هم تأسیس کرد به نام بنیاد فرهنگی خراسان. به هر حال اگر شما خراسان را از پیکره امروز جهان یا از ایران جدا کنید، مطمئناً نکته زیادی باقی نمی‌ماند، چرا که بسیاری از رجال ایرانی مانند ابن سینا، ابونصر فارابی و بسیاری از شخصیت‌های بزرگ ایران همه خراسانی بوده‌اند. نظر استاد حتی درباره جابر بن حیان که شیمی دان بزرگ دنیاست، این است که ایشان توسی و خراسانی است. استاد می‌فرماید درباره ایشان نوشته‌اند طرطوس، در حالی که طرطوس در منطقه‌ای در حاشیه مدیترانه است.

ایشان درباره رجال توس هم تحقیقات بسیاری کرده بود، از جمله خواجه نصیر، خواجه نظام الملک و مرحوم شیخ طوسی. استاد پای هر یک از این رجال توقف کرده است. ایشان نود صفحه درباره فردوسی حرف‌های جدید زده است. درباره شعر فردوسی و درباره هنر و شعر فردوسی و برای استحکام ادب فارسی تحقیق کرده است.

حتی استاد می‌فرمود می‌خواهم به اسپانیا بروم و معتقد بود که در اسپانیا منطقه‌ای به نام طوسه وجود دارد و به نظر می‌رسد جنگجویان خراسان که به اسپانیا رفته‌اند و در اسپانیا آثار زیادی درباره آن‌ها هست، بی‌ارتباط با نام گرفتن این منطقه به طوسه نیستند. این جنگجویان در زمان فتح تنگه جبل الطارق، در جبهه طارق بوده‌اند.

آیت... عطاردی در کنار محمد رضا نوراللهیان

